

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Τὰ πολιτικά κείμενα τοῦ Ρήγα συνιστοῦν ἓνα κεφάλαιο τῆς ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς πολιτικῆς σκέψης, στὸ ὁποῖο συνοψίζεται περὶ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος μὲ τὸν πλέον σαφῆ τρόπο ὁ προβληματισμὸς σχετικὰ μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Γένους καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου νὰ διαμορφώνει αὐτοβούλως τὸ θεσμικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο θὰ πραγματώνει, ἀποδεσμευμένος ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἑτερόνομο κέλευσμα, τὴν πολιτικὴ του φύση. Στὴν ὕστερη συγγραφικὴ του περίοδο, (1796-1797), ὁ Ρήγας¹ συγκεκριμενοποιεῖ τὸ διαφωτιστικὸ του πρόγραμ-

1. Ἀπὸ τὴν πλούσια βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ρήγα σημειῶνω μόνον ὀρισμένες μελέτες οἱ ὁποῖες ἐξετάζουν συνολικὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του καὶ περιλαμβάνουν συναγωγὰς τῆς προγενέστερης ἔρευνας: Σπυρίδων Π. Λάμπρος, *Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα*, Ἐν Ἀθήναις, 1892· Ἀπόστολος Β. Δασκαλάκης, *Rhigas Velesinlis. La Révolution française et les préludes de l'indépendance hellénique*, Paris, 1937· Γιάννης Κορδάτος, *Ὁ Ρήγας Φεραῖος καὶ ἡ Βαλκανικὴ Ὀμοσπονδία*, Ἀθήναι, 1945· Λεάνδρος Βρανούσης, *Ρήγας Φεραῖος*, Ἀθήνα, 1957 (=1954)· Πολυχρόνης Κ. Ἐνεπεκίδης, *Ρήγας-Ἐπιπέδου-Καποδίστριας*. "Ἐρευναι εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Ἀυστρίας, Γερμανίας, Ἰταλίας, Γαλλίας καὶ Ἑλλάδος", Ἀθήναι, 1965· Cornelia Papacostea-Danielopolu, «Rigas Velesinlis et les recherches contemporaines», *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 11 (1973), σσ. 563-567 [περιέχει τὴ σημαντικότερη βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1953-1973]· Ἀπόστολος Β. Δασκαλάκης, *Ρήγα Βελεστινλή, Ἐπαναστατικὰ σχέδια καὶ μαρτυρικὸν τέλος*, Ἀθήναι, 1979· Λεάνδρος Βρανούσης, *Un patriot grec din Principate*, București, 1980· Nestor Camariano, «Rigas Velesinlis. Compléments et corrections concernant sa vie et son activité», *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 18 (1980), σσ. 687-719, καὶ 19 (1981), σσ. 41-69· Ἀθανάσιος Ε. Καραθανάσης, «Ἀνασκόπηση τῶν ἐρευνῶν γιὰ τὸν Ρήγα Φεραῖο ποὺ γράφτηκαν κατὰ τὴν περίοδο 1973-1985», *Υπέρεια* 1 (1990), [=Πρακτικὰ Ἀ' Συνεδρίου «Φεραὶ-Βελεστῖνο-Ρήγας», Βελεστῖνο 30-31 Μαΐου - 1 Ἰουνίου 1986, Ἀθήνα, 1990], σσ. 449-456· Νικόλαος Ι. Πανταζόπουλος, *Μελετήματα, γιὰ τὸν Ρήγα Βελεστινλή. Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ Ἑλληνισμοῦ προάγγελος τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἑλληνικαὶ καταβολαὶ καὶ ξενικαὶ ἐπιδράσεις εἰς τὸ ἔργο τοῦ Ρήγα Βελεστινλή. Θεῶλος καὶ πραγματικότητα γύρω ἀπὸ τὸν Ρήγα*, Ἀθήνα, 1994· Δημήτριος Ἀπ. Καραμπελόπουλος, *Ὄνομα καὶ καταγωγή τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*, Ἀθήνα - Βελεστῖνο, 1997· C.M. Woodhouse, *Ρήγας Βελεστινλής. Ὁ πρωτομάρτυρας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης*. Μετάφρ. Νίκος Νικολοῦδης. Ἀθήνα, 1997· Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Ρήγας Βελεστινλής. Θεωρία καὶ πράξη*, Ἀθήνα, Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, 1998.

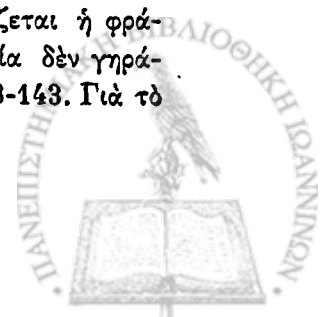
μα¹, τὸ ὅποιο εἶχε ἤδη ἀρχίσει νὰ ὑλοποιεῖ τὸ 1790, ὅταν τύπωσε στὴ Βιέννη τὸ *Σχολεῖον τῶν Ντελικάτων Ἐραστῶν*², καὶ τὸ *Φυσικῆς Ἀπάνθισμα*³. Στὰ 1797, ἐκτὸς ἀπὸ τίς μεταφράσεις πού ἐκπόνησε⁴, «ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ

1. Τὰ ἔργα τοῦ Ρήγα ἐπανεκδόθηκαν ἀπὸ τὸν Λέανδρο Βρανούση, (Συναγωγή κειμένων, φιλολογικὴ ἐπεξεργασία καὶ παρουσίαση), *Ρήγας Βελεστινῆς-Φεραῖος*, Τόμοι Α'-Β', Ἀθήνα, "Ἀπκντα τῶν Νεοελλήνων Κλασσικῶν, [1968-1969]. Ὁ ἴδιος εἶχε δημοσιεύσει μίαν ἐπιλογή ἀπὸ κείμενα τοῦ Ρήγα στὸ: Λέανδρος Βρανούσης, *Ρήγας Φεραῖος*, ὁ.π., σσ. 113 κέ. Βλ. καὶ τὴν πρόσφατη ἀνθολογία τοῦ Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, *Ρήγα Βελεστινῆ. Ἀπάνθισμα Κειμένων*, Ἀθήνα, Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, 1998.

2. Ρήγας Βελεστινῆς, *Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν, ἦτοι βιβλίον ἠθικόν, περιέχον τὰ περίεργα συμβεβηκότα τῶν ὠραιοτέρων γυναικῶν τοῦ Παρισίου, ἀκμαζουσῶν κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα. Ἐκ τῆς Γαλλικῆς διαλέκτου νῦν πρῶτον μεταφρασθέν...*, Ἐν Βιέννῃ τῆς Λούστριας, 1790. Ὁ Ρήγας ἐπιλέγει καὶ διασκευάζει ἕξι διηγήματα ἀπὸ τὸ πολύτομο ἔργο τοῦ Restif de la Bretonne, (1734-1806), *Les Contemporaines ou aventures des plus jolies femmes de l'âge présent (= Les Contemporaines mêlées)* Paris, 1780-1782. Γιὰ τὴ διαφωτιστικὴ λειτουργία τοῦ Σχολείου, βλ. Παναγιώτης Σ. Πίστας, (Ἐπιμ.), *Ρήγας. Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν*, Ἀθήνα, 1994, σσ. νε' κέ. πβ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Ρήγας Βελεστινῆς*, ὁ.π., σσ. 28 κέ. Βλ. ἐπίσης Ἀντώνης Χουρδάκης, *Παιδαγωγία καὶ Διαφωτισμὸς στὸ Ἐργασίον τῶν Ντελικάτων Ἐραστῶν τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ*, Ἀθήνα, 1999.

3. Ρήγας Βελεστινῆς, *Φυσικῆς Ἀπάνθισμα διὰ τοὺς ἀγχίνους καὶ φιλομαθεῖς Ἑλληνας. Ἐκ τῆς Γερμανικῆς καὶ Γαλλικῆς διαλέκτου ἐρβανισθέν...*, Ἐν Βιέννῃ, 1790. Τὸ ἔργο ἐπανεκδόθηκε φωτοαναστατικῶς δύο φορές: Ἀθήναι, 1971, μὲ Πρόλογο-Εἰσαγωγή τοῦ Μιχαήλ Ἀθ. Ἀναστασιάδη καὶ Ἀθήνα, 1991, μὲ Ἐπιμέλεια τοῦ Δημητρίου Ἀπ. Καραμπερόπουλου.

4. Ὁ *Ἠθικὸς Τρίπους*, Ἐν Βιέννῃ, 1797, περιελάμβανε τὰ ἔργα: *Τὰ Ὀλύμπια (L' Olybiade)*, ἔμμετρο δρᾶμα τοῦ Ἰταλοῦ Pietro Metastasio (1698-1792), *Ἡ Βοσκοπούλα τῶν Ἀλπεων (La bergère des Alpes)*, πεζὸ ἀφήγημα τοῦ Γάλλου Jean-François Marmontel, (1723-1799), σὲ ἔμμετρη μετάφραση καὶ τὸ «εἰδύλλιο» τοῦ Γερμανοελβετοῦ Salomon Gessner, (1730-1788), *Ὁ πρῶτος Ναύτης (Der erste Schiffer)*, σὲ πεζὴ μετάφραση τοῦ Ἀντωνίου Κορωνιοῦ, τοῦ συμμάρτυρα τοῦ Ρήγα. Γιὰ τὴ σημασία τούτων τῶν ἐπιλογῶν τοῦ Ρήγα καὶ τὴ θέση τους στὸ συνολικὸ του ἔργο, ἤδη στὰ «Προλεγόμενα» *Τῶν Ὀλυμπίων* [=Λέανδρος Βρανούσης, (Συναγωγή κειμένων...), *Ρήγας Βελεστινῆς - Φεραῖος*, ὁ.π., Τόμος Α', σ. 298], ὁ ἴδιος παρέπεμπε τὸν ἀναγνώστη «διὰ νὰ ἐννοήσῃ καλὰ... τὸ παρὸν δρᾶμα, πρέπει νὰ θεωρήσῃ Νο 9 τὴν ἐπιπεδογραφίαν τῆς Ὀλυμπίας, ὅπου ἔχω εἰς τὴν Χάρταν μου, ὁμοίως δὲ καὶ Νο 5 τὴν αὐτὴν, λεγομένην τῶρα Σταυρός, καὶ τὴν Ἥλιδα, Καλοσκοπι, κειμένας ἀμφοτέρας εἰς τὸν Μορέαν», πβ. Λέανδρος Βρανούσης, *Ρήγας Φεραῖος*, ὁ.π., σσ. 291 κέ. τοῦ ἴδιου, «Ὁ Ρήγας καὶ τὸ θέατρο. Ἡ μετάφραση τῶν Ὀλυμπίων τοῦ Μεταστασίου», *Θέατρο* 5 (1962), σσ. 25-29 τοῦ ἴδιου, «Ρήγας καὶ Marmontel», *Ἑλληνογαλλικά*, Ἀφιέρωμα στὸν Roger Millieux, Ἀθήνα, 1990, σσ. 121-157. Ἀπὸ τὸν Ρήγα, [*Ἠθικὸς Τρίπους*, (= Λέανδρος Βρανούσης, *Ρήγας Φεραῖος-Βελεστινῆς*, ὁ.π., Τόμος Α', σ. 362)], χαρακτηρίζεται «ὁ πολίτης Μαρμοντέλ» ὡς «περίφημος τοῦ παρόντος αἰῶνος φιλόσοφος» καὶ ὑπογραμμίζεται ἡ φράση του «ὁ ἱερός τῆς Πατρίδος ἔρωσ ἐμφωλεύει εἰς τὴν καρδίαν, καὶ ἡ καρδιά δὲν γηράσκει ποτέ» πβ. Λέανδρος Βρανούσης, «Ρήγας καὶ Marmontel» ὁ.π., σσ. 138-143. Γιὰ τὸ

διαφωτίσει τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἔθνος περὶ τῆς παρουσίας θλιβεῶς αὐτοῦ καταστάσεως»¹, δημοσιεύει τοὺς Χάρτες τῆς νέας πολιτικῆς συγκρότησης τῶν βαλκανικῶν λαῶν², ἓνα μονόφυλο μὲ τὴν Εἰκόνα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάν-

ἔργο τοῦ Gessner βλ. Γιώργος Βελουδῆς, «Ἡ παρουσία τοῦ Salomon Gessner στὴ λογοτεχνία τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ», *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Ἀθήνα, 1980, σσ. 17-40, ἰδ. 26-27, σχετικὰ μὲ τὴ μετάφραση τοῦ Κορωναίου. Ὁ Ρήγας μετέφρασε πέντε κεφάλαια ἀπὸ τὸν τέταρτο Τόμο τοῦ ἔργου τοῦ Abbé Barthélemy, *Le voyage du jeune Anacharsis en Grèce vers le milieu du IVe siècle avant l'ère vulgaire*, 1788 = *Νέος Ἀναχάρσις. Τόμος Τέταρτος. Μεταφρασθεῖς τὰ μὲν 32, 33 καὶ 34 κεφάλαια παρὰ τοῦ Γεωργίου Βεντότη Ζακυνθίου, τὰ δὲ 35, 36, 37, 38 καὶ 39 παρὰ τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ Θετταλοῦ. Διορθωθεῖς καὶ ἐκδοθεῖς παρὰ τοῦ αὐτοῦ, Ἐν Βιέννῃ, 1797. Οἱ τρεῖς πρῶτοι Τόμοι τοῦ ἔργου εἶχαν μεταφρασθεῖ ἀπὸ τὸν Κοζανίτη ἰατροφιλόσοφο Γεώργιο Σακελλάριο καὶ τὸ ἐγχείρημα ἀπέβλεπε στὸν τονισμὸ τῶν συνειδησιακῶν δεσμῶν τῶν Νεοελλήνων μὲ τὸ ἀρχαιοελληνικὸ πρότυπο τῆς ἀρετῆς, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δημοκρατίας, ἀφοῦ οἱ πολῖτες τῆς «εὐκλεοῦς Ἑλλάδος» ἦταν ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι «ἔφερον εἰς φῶς τὰς πρῶτας ἀρχὰς ὅλων τῶν καθηκόντων, ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα διὰ νὰ ὑψώσωσι τὸν νοῦν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἀληθείας, ἐξ ἧς ἐκπηγάζουσι ὅλα τὰ καλὰ τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ὅλα αἱ γλυκύτητες τοῦ κοινωνικοῦ πολιτεύματος, ἐνὶ λόγῳ, ὅλα ἐκεῖνα ὅπου καθοδηγοῦσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν». Βλ. Abbé Barthélemy, *Περιήγησις τοῦ νέου Ἀναχάρσιδος εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ τὸ μέσον τοῦ τετάρτου αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ. Μετάφρ. Γ. Σακελλάριος. Τόμος Α', Ἐν Βιέννῃ, 1797, [σ. 7].**

1. Βλ. Αἰμίλιος Λεγρὰνδ-Σπυρίδων Π. Λάμπρος, *Ἀνέκδοτα Ἐγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινῆ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μαρτυρησάντων. Ἐκ τῶν ἐν Βιέννῃ ἀρχείων ἐξαχθέντα καὶ δημοσιευθέντα...*, Ἀθήνησιν, 1891 (= ἀνατύπωση μὲ ἐπιμέλεια Δημητρίου Ἀπ. Καραμπερόπουλου, Ἀθήνα, Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία Μελέτης «Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα», 1996), σ. 61.

2. Ὁ Ρήγας τύπωσε τὸ 1796 στὴ Βιέννη τὴν *Ἐπιπεδογραφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως...*, τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δώδεκα φύλλα ποὺ συναπάρτισαν τὸ 1797 τὴ μεγάλη Χάρτα τῆς Ἑλλάδος: Ρήγας Βελεστινῆς, *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος ἐν ἣ περιέχονται αἱ Νῆσοι αὐτῆς καὶ μέρος τῶν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ μικρὰν Ἀσίαν πολυαριθμῶν ἀποικιῶν αὐτῆς, περιοριζομένων ἀπ' ἀνατολῶν διὰ τῶν Μύρων τῆς Ἀνατολῆς μέχρι τοῦ Ἀργανθονίου ὄρους τῆς Βιθυνίας, ἀπ' ἄρκτου διὰ τοῦ Ἀζ-Κερμανίου, τῶν Καρπαθίων ὄρων καὶ Δονάβεως καὶ Σάββα τῶν ποταμῶν, ἀπὸ Δυσμῶν διὰ τοῦ Οὐννα καὶ τοῦ Ἰωνίου [sic] πελάγους, ἀπὸ δὲ μεσημβρίας διὰ τοῦ Λιβυκοῦ. Τὰ πλεῖον μὲ τὰς παλαιὰς καὶ νέας ὀνομασίας. Πρὸς δὲ 9 ἐπιπεδογραφίαι τινῶν περιφῆμων πόλεων καὶ τόπων αὐτῆς, συντείνουσαι εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος, μία χρονολογία τῶν βασιλέων καὶ μεγάλων ἀνθρώπων αὐτῆς, 161 τύποι ἑλληνικῶν νομισμάτων, ἐρανισθέντων ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου τῆς Ἀουστρίας, πρὸς ἀμυδρὰν ἰδέαν τῆς ἀρχαιολογίας...*, Ἐν Βιέννῃ, 1797 [= *Ἡ δωδεκάφυλλη Χάρτα τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ. Ἀνατύπωση μὲ ἐπιμέλεια Δημητρίου Καραμπερόπουλου, Ἀθήνα, Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, 1998, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὸ θέμα]. Στὴ Βιέννη ὁ Ρήγας τὴν ἴδια περίοδο ἐξέδωσε τὴ *Νέα Χάρτα τῆς Βλαχίας καὶ μέρους τῆς Τρανσυλβανίας καὶ τῆς Γενικῆς Χάρτα τῆς Μολδοβλαχίας καὶ μέρους τῶν γειτνιαζουσῶν αὐτῇ ἐπαρχιῶν. Βλ. Γεώργιος Λάιος, «Οἱ Χάρτες τοῦ Ρήγα», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος* 14 (1960), σσ. 231-312.**

δρου¹, «ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ τοῦ Διαφωτισμοῦ» («in der nämlichen Absicht der Aufklärung»)² καὶ τὰ ἐπαναστατικά του Τραγούδια³, γιὰ νὰ ἐμπνεύσει τοὺς ὑπόδουλους λαοὺς καὶ νὰ τοὺς παρακινήσει νὰ ἐξεγερθοῦν⁴. Ὁ Ρήγας ἐπιχειρεῖ νὰ εὐαισθητοποιήσει τὶς συνειδήσεις τῶν συμπατριωτῶν του καὶ νὰ καλλιεργήσει τὸ ἐπαναστατικὸ φρόνημα, ἀξιοποιώντας ἕναν

1. Ἡ χαλκογραφία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, φιλοτεγνημένη ἀπὸ τὸν Franz Müller, «ἐξεδόθη παρὰ τοῦ Ρήγα Βελεστινλή Θετταλοῦ» χάριν τῶν Ἑλλήνων καὶ φιλελλήνων» τὸ 1797· πβ. Ὀλγα Γκράτζιου, «Τὸ μονόφυλλο τοῦ Ρήγα τοῦ 1797. Παρατηρήσεις στὴ νεοελληνικὴ εἰκονογραφία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», *Μνήμων* 8 (1980), σσ. 130-149.

2. Αἰμίλιος Λεγράνδ-Σπυρίδων Π. Λάμπρος, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή*, ὁ.π., σ. 63.

3. Τὰ ἐπαναστατικά Τραγούδια τοῦ Ρήγα, *ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, ΙΣΟΤΗΣ, ΘΟΥΡΙΟΣ*, ἦτοι ὁμητικὸς Πατριωτικὸς Ὕμνος πρῶτος, εἰς τὸν ἦχον *ΜΙΑ ΠΡΟΣΤΑΓΗ ΜΕΓΑΛΗ* καὶ *ΥΜΝΟΣ ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΟΣ* τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅλης τῆς Γραικίας πρὸς ξαναπόκτησιν τῆς αὐτῶν Ἐλευθερίας τυπώθηκαν στὰ τέλη τοῦ 1797 στὴ Βιέννη. Ὁ Θούριος εἶχε συμπεριληφθεῖ στὴ *Νέα Πολιτικὴ Διοίκηση*, ἐνῶ ὁ Πατριωτικὸς Ὕμνος, μαζί με ἕνα ἀκόμη ἐπαναστατικὸ Τραγούδι, στὸ *Ἐγκόλιον*. Ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκδοση δὲν ἔχει διασωθεῖ κανένα ἀντίτυπο, ἐκτυπώθηκαν ὅμως τὸ 1798 στὴν Κέρκυρα ἀπὸ ἀντίγραφο ποὺ κατεῖχε ὁ Χριστόφορος Περραιβός μαζί με τὴ σύνθεση τοῦ τελευταίου *ΥΜΝΟΣ ΕΓΚΩΜΙΑΣΤΙΚΟΣ* παρ' ὅλης τῆς Γραικίας *ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΡΧΙΣΤΡΑΤΗΓΟΝ ΜΠΟΝΑΠΑΡΤΕ* εἰς τὸν ἦχον τῆς *Καρμανιόλας*. Ἀπὸ τὸ Κέντρον Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἀνατυπώθηκε πρόσφατα φωτομηχανικῶς ἡ ἐκδοση τῆς Κέρκυρας: *Ἐπαναστατικά τραγούδια τοῦ Ρήγα καὶ ὁ Ὕμνος στὸν Μποναπάρτε τοῦ Περραιβοῦ. Ἡ ἐκδοση τῆς Κέρκυρας (1798)*. Φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, Ἀθήνα, 1998. Γιὰ τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα βλ. Λέανδρος Βρανούσης, *Ρήγας Φεραῖος* ὁ.π., σσ. 52 κέ. τοῦ ἴδιου, «Ὁ Ἐπατριωτικὸς Ὕμνος καὶ ἡ ἐλληνικὴ Ἐκαρμανιόλα», στί: *Εἰς μνήμην Κωνσταντίνου Ἀμαντου*, Ἀθήνα, 1960, σσ. 299-336· τοῦ ἴδιου, «Θούρια τοῦ Ρήγα (τυπωμένα τὸ 1798) καὶ χειρόγραφα τοῦ Βηλαρά», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 56 (1981), σσ. 299-312· πβ. Ἀπόστολος Β. Δασκαλάκης, *Τὰ ἐθνεγερτικὰ Τραγούδια τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*, Ἀθήνα, 1977.

4. Τὸ διαφωτιστικὸ στόχο τοῦ συνόλου ἔργου τοῦ Ρήγα εἶχε ἤδη ἀναγνωρίσει ἡ ἀνάκριση τῶν Αὐστριακῶν, ἀφοῦ, ὅπως διαβάζουμε στὸ σχετικὸ ἔγγραφο, «τὸ βιβλίον Ἀνάχαρσις ἦτο προωρισμένον νὰ δείξῃ εἰς τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος πόσον μεγάλη ἦτο ἄλλοτε ἡ πατρίς του· ἡ ὑπάρχουσα Προκλήρυξις ἐμελλε νὰ ὑποδείξῃ πῶς θὰ ἀποτινάξουν τὸν τουρκικὸν ζυγὸν διὰ χρησιμοποίησεως τῶν λαϊκῶν δικαιωμάτων καὶ δυνάμεων καὶ πῶς θὰ ἐπανέλθουν εἰς τὸ ἄλλοτε μεγαλεῖον. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ δὲν ἐλησμονήσαν ἐμπίστους ἀνθρώπους ἐντεῦθεν εἰς τὰς διαφόρους ἐπαρχίας νὰ ἐκλέξουν ἢ καὶ νὰ στείλουν, διὰ τῶν ὁποίων αἱ ἐπαναστατικαὶ ἀρχαί, τὰ βιβλία, οἱ χάρται καὶ τὰ φυλλάδια, τὰ ἄσματα καὶ πολλὰ ἄλλα μέσα ἐξεγείροντα τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ μέλλον νὰ διαδοθοῦν». Βλ. Κωνσταντίνος Ἀμαντος, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή*, Ἀθήναι, 1930 (=ἀνατύπωση με ἐπιμέλεια Δημητρίου Ἀπ. Καραμπερόπουλου, Ἀθήνα, Ἐπιστημονικὴ Ἐταιρεία Μελέτης «Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα», 1997), σ. 29.

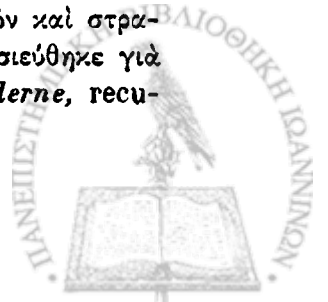

ποιητικό-πολιτικό συμβολισμό¹ και τις εικονογραφημένες αναφορές στο κλέος τῶν προγόνων, προτείνοντας στους όμόδουλους με οικείους και εϋανάγνωστους έκφραστικούς τρόπους νὰ ἀναλογισθοῦν τὴ δύστηνη συγκαιρινή τους πραγματικότητα καὶ νὰ ἀποτολμήσουν τὴν ἀνατροπὴ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, οἰκοδομώντας μία κοινωνία αὐτόνομη ποὺ θὰ βασιζόταν στὶς ἐκπεφρασμένες ἀρχές τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, δηλαδὴ στὴν Ἐλευθερία, τὴν Ἰσότητα καὶ τὴν Ἀδελφοσύνη (*Liberté-Égalité-Fraternité*).

Ὁ ριζοτόμος θεωρητικὸς στοχασμὸς τοῦ Ρήγα ἀποτυπώνεται με ἐνάργεια στὴ σύλληψη τῆς δημοκρατικῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος καὶ στὴν ἐμβριθὴ καὶ κοινωνικὰ πρωτοπόρο συμπλήρωση τῶν ἄρθρων τῆς «Διακήρυξης τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Πολίτου» καὶ τοῦ Ἰακωβινικοῦ Γαλλικοῦ Συντάγματος τοῦ 1793, τὰ ὁποῖα μεταφράζει. Ἡ σκέψη τοῦ Ρήγα ὠρίμασε μέσα στὶς ἀντιφατικὲς συνθῆκες τῶν παρίστριων Ἡγεμονιῶν, ὅπου οἱ διανοητικοὶ καὶ πολιτικοὶ προβληματισμοὶ βρίσκονταν ἐκείνη τὴν περίοδο σὲ ἰδιαίτερη ἔνταση, τὸ ὄραμα ὅμως τῆς ἐλευθερίας γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο συγκλίνουν οἱ πρωτοβουλίες τοῦ Ρήγα δὲν ἐξαντλεῖται στὴν ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση, ἀλλὰ νοηματοδοτεῖ καὶ τὴν κοινωνικὴ, ἀφοῦ ὁ αὐτοπροσδιορισμὸς τῶν πολιτῶν συνιστᾷ τὸ κατ' ἐξοχὴν αἷτημα, στὸ ὁποῖο «ἀπαντοῦν» οἱ διατάξεις τῆς *Νέας Πολιτικῆς Διοίκησης*². Ἐχοντας θητεύσει ὁ Ρήγας στὸ φαναριώτικο περιβάλλον τῆς Κωνσταντινούπολης, ὡς γραμματέας τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη καὶ στὴ Βλαχία, πλησίον τοῦ λογίου Ἡγεμόνα Νικολάου Καρατζᾶ, γνωρίζει τὶς συζητήσεις σχετικὰ με τὴν ἀνάγκη τῆς ἐθνικῆς ἐξέγερσης καὶ τὰ σχέδια πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ τοῦ Ὁσποδάρου τῆς Μολδαβίας κατὰ τὰ ἔτη 1782-1786 Ἀλεξάνδρου Μαυροκαρδάτου, τοῦ «Φιραρῆ», ἀπὸ τὰ ὁποῖα, σύμφωνα με τὴ μαρτυρία

1. Βλ. Λέανδρος Βρανούσης, «Ἡ σημαία, τὸ ἐθνόσημο καὶ ἡ σφραγίδα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας τοῦ Ρήγα», *Δελτίον Ἑραλδικῆς καὶ Γενεαλογικῆς Ἐταιρίας Ἑλλάδος* 8 (1992) [= *Πρακτικὰ Ἀ' Πανελληνίου Συμποσίου Γενεαλογικῆς καὶ Ἑραλδικῆς Ἐπιστήμης* (24-26 Νοεμβρίου 1986)], σσ. 347-388· Λουκία Δρούλια, «Ἡ πολυσημία τῶν συμβόλων καὶ τὸ ῥόπαλον τοῦ Ἡρακλέους τοῦ Ρήγα», *Ὁ Ἑρανιστῆς* 21 (1997), σσ. 129-142.

2. Ἐλευθερία-Ἰσοτιμία-Ἀδελφότης. *Νέα Πολιτικὴ Διοίκησης τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης, τῆς Ἀσίας, τῶν Μεσογειῶν Νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας. Ὑπὲρ τῶν Νόμων καὶ τῆς Πατρίδος*. Πρόκειται γιὰ τὸν καταστατικὸ Χάρτη τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας, ὁ ὁποῖος συναπαρτίζεται ἀπὸ τὸ πρωτότυπο Προοίμιον, σχετικὰ με τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐξέγερσης, τὰ Δίκαια τοῦ Ἀνθρώπου (ἄρθρα 1-35), τὴν Ἀρχὴ τῆς Νομοθετημένης πράξεως (=«Σύνταγμα»), ἄρθρα 1-124), τὸ Παρόρημα, στὸ ὁποῖο ἀναγράφεται ὅτι ἀφορᾷ τὴ σημαία καὶ τὴν ἐμφάνιση τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν καὶ στρατιωτῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸν Θούριο. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ Θούριος δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τον Claude Fauriel, *Chants Populaire de la Grèce Moderne*, recu-

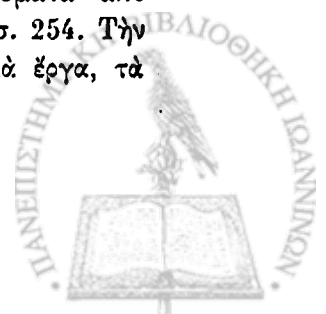

τοῦ Γρηγορίου Κωνσταντᾶ, ἐμπνεύσθηκε τὶς πρωτοβουλίες του¹. Ὁ συγγραφέας του μὲ τοὺς λογίους τοῦ κύκλου τοῦ Δημητρίου Καταρτζῆ, τὸν Γρηγόριο Κωνσταντᾶ, τὸν Δανιὴλ Φιλιππίδη, τὸν Παναγιώτη Κοδρικᾶ, τὸν Νεόφυτο Δούκα, τὸν Κωνσταντῖνο Σταμάτη, τὸν Ἀθανάσιο Χριστόπουλο, τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἐνωτισθεῖ τὶς πνευματικὲς ἀναζητήσεις τῆς ἐποχῆς του καὶ νὰ ἐξοικειωθεῖ μὲ τὸν εὐρωπαϊκὸ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ, ἰδιαίτερα τοῦ Jean Jacques Rousseau², τῆς Γαλλικῆς *Encyclopede*

eillis et publiés, avec une traduction française, des éclaircissements et des notes..., Paris, Tome I, 1824· Tome II, 1825, σσ. 20-28 [= Claude Fauriel, *Δημοτικὰ Τραγούδια τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος*. Εἰσαγωγή Νίκος Α. Βέης. Μετάφρ. Ἄπ. Δ. Χατζημανουήλ. Ἀθήνα, 1955, σσ. 205-210]. Τὸ κείμενο τοῦ «Συντάγματος» δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τὸν Παναγιώτη Χιώτη στο περιοδικὸ *Παρθενών* Α (1871), σσ. 507-512, 545-556. Ἐπανεκδόθηκε ἀπὸ τὸν Θεμιστοκλῆ Π. Βολίδη, *Τὰ δύο πρῶτα Δημοκρατικὰ Πολιτεύματα τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος. Α' Τὸ Πόλιτευμα τοῦ Ρήγα*. Μετὰ προλόγου γραφέντος ὑπὸ Γεωργίου Ν. Φιλάρετου, Ἐν Ἀθήναις, 1924. Πβ. Ἀπόστολος Β. Δασκαλάκης, *Τὸ Πόλιτευμα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ*. Μετὰ τοῦ κειμένου τοῦ *Πολιτεύματος* καὶ τῶν ἀντιστοιχῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθήναι, 1962. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινῆς-Φεραῖος*, ὅ.π., Τόμος Β', σσ. 685-727, βλ. ἐπίσης Ρήγα Βελεστινῆ, *Τὰ Ἐπαναστατικά. Ἐπαναστατικὴ προκήρυξις, Τὰ Λόγια τοῦ Ἀνθρώπου, Τὸ Σύνταγμα, Ὁ Θούριος, Ὑμνος Πατριωτικὸς*. Ἐπιμ., Δημήτριος Ἄπ. Καραμπερόπουλος, Ἀθήνα, Ἐπιστημονικὴ Ἐταιρεία Μελέτης «Φερῶν-Βελεστινίου-Ρήγα», 1994. [Οἱ παραπομπὲς στὴν τελευταία ἔκδοση]. Βλ. σχετικὰ, Ἀριστόβουλος Μάνεσης, «L'activité et les projets politiques d'un patriote grec dans les Balkans vers la fin du XVIIIe siècle», *Balkan Studies*, 3 (1962), σσ. 75-118· Γεώργιος Βλάχος, «Ἡ διάδοση τῶν ἰδεῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως στὰ Βαλκάνια. Ἡ διακήρυξις τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ρήγα Φεραίου καὶ τὸ σχέδιο Ὁμοσπονδίας τῶν λαῶν», στί: *Ἡ ἔννοια τῆς Ἐλευθερίας στὸν Νεοελληνικὸ στοχασμὸ*. Ἡμίτομος πρῶτος· Δέκατος Ἐνάτος αἰὼν. Πρόλογος Εὐάγγελου Μουτσόπουλου. Ἀθήναι, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, 1996, σσ. 13-34.

1. Ὁ Κωνσταντῖνος Ἀμαντος, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινῆ*, ὅ.π., σ. ια', παραθέτει ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν πρυτανικὸ λόγος (1852) τοῦ Περικλέους Ἀργυροπούλου, στὸν ὁποῖο μνημονεύεται μία ἐμμεση πληροφορία σχετικὰ μὲ τὸ θέμα: «Ὁ γερο-σιαστῆς Μανσόλας μοὶ εἶπεν», ἐπισημαίνει ὁ Ἀργυρόπουλος, «ὅτι ὁ μακαρίτης διδάσκαλος Κωνσταντᾶς, φίλος τοῦ Ρήγα Φεραίου, πολλάκις τῷ ἐβεβαίωσε ὅτι ὁ ἥρωϊκὸς οὗτος ἀνὴρ συνέλαβε πρῶτος τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἀναγινώσκων ἔγγραφα τοῦ Μαυροκορδάτου». Ὁ Κωνσταντῖνος Ἀμαντος, «Ρήγας Βελεστινῆς», *Ἑλληνικά* 5 (1932), σσ. 39-60, ἐπανῆλθε στὸ θέμα καὶ ἐξέτασε τὶς πνευματικὲς σχέσεις Ρήγα-Βεντότη-Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου (ὅ.π., σσ. 48-53), ἐπιμένοντας στὴν «ἐπίδρασιν τοῦ Φιραρῆ ἐπὶ τὸν Ρήγαν» (ὅ.π., σ. 49)· πβ. καὶ τὴ θέση τοῦ Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινῆς*, ὅ.π., σσ. 59-60.

2. Ὁ Ρήγας, *Φυσικῆς Ἀπάνθισμα*, ὅ.π., σσ. ζ'-η', παραθέτει ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν *Αἰμίλιο* τοῦ Rousseau· πβ. Λέανδρος Βρανούσης, *Ρήγας Φεραῖος*, ὅ.π., σ. 254. Τὴν ἀτμόσφαιρα τῶν Ρουσσωϊκῶν συναισθημάτων συναντᾶμε καὶ στὰ λογοτεχνικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα μεταφράζει καὶ διασκευάζει ὁ Ρήγας.

*die*¹ και του Charles Montesquieu, του οποίου το βασικό έργο, το *De l' Esprit des Lois*, είχε ήδη «μισομεταφρασμένον» το 1790².

Ο Ρήγας προοιμιάζει τη Διακήρυξη των Δικαιών του Άνθρώπου και την Αρχήν της Νομοθετημένης πράξεως και ψυχήν της Διοικήσεως στηλιτεύοντας «την σκληροτάτην απανθρωπότητα», «την κακήν και άχρειεστάτην διοίκησιν» και «την στέρησιν κοινών νόμων» που χαρακτηρίζουν την κυριαρχία των Οθωμανών και υπογραμμίζοντας την ανάγκη να θεσμοθετηθούν «τά ιερά και άμωμα δίκαια» επί τη βάσει των οποίων «οί νομοθέται και πρώτοι τής διοικήσεως» θα μεριμνούν για την «ευδαιμονίαν των πολιτών» και «ό λαός», ό «άπόγονος των Έλλήνων, όποϋ κατοικεί την Ρούμελην, την Μικράν Άσίαν, τας Μεσογείους Νήσους, την Βλαχομπογδανίαν», αλλά και «όλοι όσοι στενάζουν υπό την δυσφορωτάτην τυραννίαν του Όθωμανικού βδελυρωτάτου δεσποτισμοϋ» θα είναι σε θέση να ζήσουν «ήσύχως επάνω εις την γήν»³. Ο Ρήγας προϋποθέτει βεβαίως την κριτική που άσκησε ό Montesquieu⁴ στο δεσποτισμό γενικότερα⁵ και στο όθωμανικό αυταρχικό κράτος ειδικότερα⁶, τούτη όμως ή αναφορά στην «δυσφορωτάτην τυραννίαν του Όθωμανικού βδελυρωτάτου δεσποτισμοϋ» αποτυπώνει μία έμπειρική πιστοποίηση και στη συλλογιστική του ρηζικέλευθου στοχαστή αντιπροσωπεύει όχι μόνο μία συνώνυμη τής δουλοσύνης θηριώδη κατάσταση, αλλά και τον αντίποδα τής έγγυημένης από τους Νόμους πολιτικής συμβίωσης.

1. Δημήτριος Άπ. Καραμπερόπουλος, «Η Γαλλική 'Encyclopédie', ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα 'Φυσικής Άπάνθισμα', 'Ο Έραμιστής 21 (1997), σσ. 95-128.

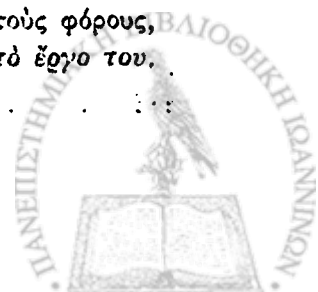
2. Ρήγας Βελεστινλής, *Φυσικής Άπάνθισμα*, ό.π., σ. 276: «Άν κένενας φιλογενής άγαπή να κοπιάση μεταφράζωντας προς όφελος του γένους κένενα βιβλίον, ως μην επιχειρησθή το *Esprit des loix par monsieur Montesquieu*, επειδή και είναι μισομεταφρασμένον ύπ' έμοϋ, και τελειώνοντας έχει να τυπωθή». Το έργο του Montesquieu (1748) ήταν γνωστό, τουλάχιστον, στον κύκλο του Δημητρίου Καταρτζή και ή μετάφραση του *De l' Esprit des Lois* λαμβάνει. Αναλυτικά για το θέμα βλ. Δημήτρης Γ. Άποστολόπουλος, «Ρήγας και Montesquieu. Σκέψεις γύρω από μία μετάφραση που λαμβάνει», 'Ο Έραμιστής 22 (1992), σσ. 108-116.

3. 'Ελευθερία-Ίσοτιμία-Άδελφότης. Νέα Πολιτική Διοίκησις (=Προοίμιον), ό.π., σσ. 15-18.

4. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Ρήγας Βελεστινλής*, ό.π., σσ. 68 κέ.

5. Charles Montesquieu, *De l' Esprit des Lois*, 1748, Βιβλ. III, κεφ. V (= Το Πνεϋμα των Νόμων. Είσαγ., Παναγιώτης Κονδύλης. Μετάφρ., Κωστής Παπαγιώργης - Παναγιώτης Κονδύλης. Τόμος Α'. Άθήνα, 1994, σσ. 138-139· πβ. σσ. 177 κέ.).

6. Στη δεκάτη ενάτη από τις Περσικές Έπιστολές (*Lettres Persanes*, 1721) ό Montesquieu περιγράφει τις άδυναμίες τής Όθωμανικής αυτοκρατορίας και αναφέρεται στο γεγονός ότι «σ' αυτό το δεσποτικό καθεστώς κυριαρχεί ή άτιμωρία» και «οί Χριστιανοί που καλλιεργούν τη γή» καθώς και «οί Έβραίοι που μαζεύουν τους φόρους, βρίσκονται μπροστά σε χιλίες αυθαιρεσίες». Βλ. Μοντεσκιέ, *Έπιλογή από το έργο του*. Μετάφρ., Έπιλ., Γ.Δ. Ζιούτος. Άθήνα, 1993, σ. 53.

Τὸ ὄραμα τοῦ Ρήγα γιὰ μίᾳ ἐλεύθερῃ καὶ αὐτοθεσμιζόμενῃ κοινωνίᾳ μεταγράφεται σὲ κείμενα συνταγματικῆς κανονικότητας καὶ πολιτικῆς ὑποχρέωσης, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προκύπτουν, ἀλλὰ καὶ στὰ ὁποῖα θεμελιώνονται, οἱ πολιτικοὶ ὅροι μὲ τοὺς ὁποίους θὰ συγκροτηθεῖ τὸ πολιτειακὸ πλαίσιο καὶ θὰ ρυθμίζεται ὁ διατομικὸς ὀρίζοντας τῆς κοινωνικῆς παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου ὡς πολίτη. Ἡ σχεδιαζόμενη μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπόσειση τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ δημοκρατικὴ μορφή τοῦ πολιτεύματος δὲν ἀφορᾷ μόνον μίᾳ συγκεκριμένη ἐθνότητα, ἀλλὰ ὅλους «τοὺς κατοίκους» τοῦ γεωγραφικοῦ πλαισίου, στὸ ὁποῖο ἐκτεινόταν ἡ πολυεθνικὴ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία καὶ τὸ ὁποῖο μὲ κάθε λεπτομέρεια ἀποτυπώνεται στὴ Χάρτα. Τὸ «Σύνταγμα», τὸ ὁποῖο συμπυκνώνει τὶς θεμελιακὰς ἀρχὰς καὶ ἀντικατοπτρίζει τὴν πολιτειακὴ δομὴ τῆς νέας συλλογικῆς πραγματικότητας, κατανοεῖται ὡς «ψυχὴ τῆς διοικήσεως»¹ καὶ τούτῃ ἡ θέση ἀνακαλεῖ στὴ μνήμη, καὶ ὡς διατύπωση ἀκόμη, τὴν ἀρχαιοελληνικὴ ἀντίληψη περὶ πολιτείας ὡς «ψυχῆς πόλεως»². Ὁ Ρήγας ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν κλασικὴ πολιτικὴ ἀνθρωπολογία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποῖα ὁ ἄνθρωπος ὡς πολίτης προσδιορίζεται μόνον ἀπὸ τὴ θεσμικὰ κατοχυρωμένη δυνατότητά του νὰ μετέχει «κρίσεως καὶ ἀρχῆς»³ καὶ ἡ πόλις ὡς «σῶμα» συνιστᾷ ἓνα μάγμα σημασιῶν στὸ ὁποῖο ὁ πολίτης συμ-μετέχει μὲ τὸν λόγον καὶ τὴν πράξιν⁴.

Ἡ κλασικὴ ἀρχαιοελληνικὴ σκέψη, ὅπως διαμεσολαβήθηκε ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν νεοτέρων πολιτικῶν στοχαστῶν, κυρίως τοῦ Rousseau καὶ τοῦ Montesquieu, ἀντιπροσωπεύει τὸ ἰδεῶδες τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας, δηλαδή τὴν ἐλευθερία, τὴν ἰσομοιρία καὶ τὴν ἰσοπολιτεία καὶ ὡς παρακαταθήκη φαινόταν νὰ ἀποκρυσταλλώνεται στὸ Γαλλικὸ Σύνταγμα. Σύμφωνα μὲ τὰ ἔγγραφα τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας, ὁ σύντροφος καὶ συμμάχουρας τοῦ Ρήγα Παναγιώτης Ἐμμανουὴλ «ὁμολογεῖ . . . ὅτι ἐξέφράσθη εὐμενῶς περὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν Γάλλων διὰ τὸν λόγον ὅτι πᾶς Ἕλλην εἰδῶς τὰ κατὰ τὸ πολίτευμα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος διατίθεται ἐντεῦθεν εὐμενῶς ὑπὲρ τοῦ νῦν καθεστῶτος ἐν Γαλλίᾳ πολιτεύματος, καθ' ὅσον τοῦτο κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι εἰλημμένον ἐκ τῶν νόμων τοῦ γνωστοῦ σοφοῦ

1. Ρήγας, *Ἀρχὴ τῆς Νομοθετημένης πράξεως καὶ διοικήσεως. Τάξις καὶ τρόποι πῶς πρέπει νὰ ἐπακολουθῶνται παρὰ τῶν πολιτῶν*. Πρόκειται γιὰ τὸν τίτλο τοῦ «Συντάγματος» τοῦ Ρήγα. Στὸ Γαλλικὸ πρωτότυπο ἀναγράφεται ἀπλῶς: *Acte Constitutionnel*.

2. Ἰσοκράτης, *Ἀρεοπαγητικός*, 14: «Ἔστι γὰρ ψυχὴ πόλεως οὐδὲν ἕτερον ἢ πολιτεία» βλ. ἐνδεικτ., Franz Pointner, *Die Verfassungstheorie des Isokrates*, Augsburg, 1969, σσ. 51 κέ.

3. Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά*, III, 1275 a 22-23.

4. Ἀναλυτικὰ γιὰ τούτῃ τὴ θέση βλ. Κώστας Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφικὲς ἔννοιες ὡς τρόπος ἐπιχειρηματολογίας στοὺς ἀττικοὺς ρήτορες*. Διδακτορικὴ Διατριβή. Γιάννινα, 1993, σσ. 179 κέ.

Σόλωνος, πρὸ πάντων ὅταν οἱ "Ἕλληνες ἀναλογισθῶσι τὴν μεγίστην διαφορὰν τοῦ σημερινοῦ τουρκικοῦ πολιτεύματος ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ»¹. Ὁ Ρήγας, ὅπως καὶ οἱ συναγωνιστές του, δὲν ἐμπνέεται ἀπὸ ἕναν ἀφηρημένον κλασικισμό, δὲν εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπλῶς ἀπὸ μία διάχυτη ἐκείνη-τὴν περίοδο αἴσθησις σχετικὰ μὲ τὴν προβαλλόμενη ἀνεπανάληπτη ἀξία τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ ἀντλεῖ ἀπὸ τὴ θεωρία πού ἀποτυπώνει τὴν ἀρχαιοελληνικὴ πολιτικὴ ἐμπειρία, κυρίως τῆς Ἀθήνας, ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα πού ἡ ἐνσωμάτωσή τους στὶς διακηρύξεις τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης προσδίδει, ἀπὸ συνταγματικὴ ἄποψη, στὸν ἄνθρωπο τῆς νέας διαβαλκανικῆς πολιτειακῆς ὀργάνωσης τὴν πραγματικὴ του θέση στὸ πολιτικὸ γίνεσθαι.

Ὁ σχεδιασμός μίας βιώσιμης κοινωνίας πού θὰ λειτουργεῖ μὲ θεσμούς ἀμεσης δημοκρατίας ἐρεῖδεται σὲ μία πρωτοποριακὴ γιὰ τὸν πολιτικὸ στοχασμὸ τῆς περιόδου ἐκείνης ἀντίληψη σχετικὰ μὲ τὸν ἀδιαμεσολάβητο χαρακτῆρα τῆς πολιτικῆς φύσης τοῦ ἀνθρώπου. Στὴ σκέψη τοῦ Ρήγα ἡ πολιτικὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου ὑπερβαίνει τὶς ἐπὶ μέρους φυλετικὲς ἢ πολιτιστικὲς ἰδιαιτερότητες καὶ ὁ διακείμενος δημόσιος χῶρος μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ ὀροθετηθεῖ μὲ κριτήρια ὄχι τὰ ἐπιθέματα τῆς γλώσσας, τῆς θρησκείας, ἢ τῆς φυλῆς, ἀλλὰ τὸ ἐδραῖο καὶ δεσπόζον στοιχεῖο τοῦ Πολιτικοῦ. Μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα αὐτὸ γίνεται κατανοητὸ γιὰτὶ «ἡ Ἑλληνικὴ δημοκρατία εἶναι μία, μὲ ὅλον ὅπου συμπεριλαμβάνει εἰς τὸν κόλπον τῆς διαφορὰ γένη καὶ θρησκείας καὶ δὲν θεωρεῖ τὰς διαφορὰς τῶν λατρειῶν μὲ ἐχθρικὸ μάτι». "Ἄλλωστε καὶ ὡς πολιτικὴ τοπογραφία εἶναι ἀδιαίρετος, μ' ὅλον ὅπου ποταμοὶ καὶ πελάγη διαχωρίζουν τὲς ἐπαρχίες τῆς, αἱ ὁποῖαι ὅλαι εἶναι ἕνα συνεσφιγμένον ἀδιάλυτον σῶμα»². Σὲ τούτῃ τῇ νέᾳ συλλογικῇ ὀργάνωσιν ἢ λαϊκῇ κυριαρχίᾳ δὲν ἀποτελεῖ μόνον μία ἀφηρημένη διάταξις συνταγματικῆς θεμελίωσης τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἀλλὰ κατοπτρίζει στὸ ἐπίπεδο τῆς θεωρίας τὴν πεποιθήσιν ὅτι ἡ οὐσιαστικὴ προϋπόθεσις τῆς δημοκρατίας εἶναι ἡ καθολικὴ συμμετοχὴ τῶν κατοίκων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν τὸ φυσικὸ δικαίωμα νὰ συμβάλλουν στὴ διαμόρφωσιν τῆς ἀπόφασις. Ὁ «αὐτοκράτωρ λαός» δὲν συνιστᾶ, κατὰ συνέπειαν, ἕνα πλάσμα δικαίου ἀλλὰ «εἶναι ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ βασιλείου τούτου, χωρὶς ἐξαιρέσιν θρησκείας καὶ διαλέκτου, Ἕλληνες, Βούλγαροι, Ἀλβανοί, Βλάχοι, Ἀρμένηδες, Τοῦρκοι καὶ κάθε ἄλλο εἶδος γενεᾶς»³.

Τόσο «ὁ λαός», ὅσο καὶ «ἡ δημοκρατία» ἀποτελοῦν τὶς ἀξονικὲς ἐννοιες τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ Ρήγα, ἀφοῦ κεφαλαιώνουν τὴν πολιτικὴν

1. Αἰμίλιος Λεγράνδ - Σπυρίδων Π. Λάμπρος, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινῆ, ὅ.π., σ. 91.

2. Ρήγας, Ἀρχὴ τῆς Νομοθετημένης πράξεως, ἄρθρο 1.

3. Ὁ.π., ἄρθρο 7.

ούσια τοῦ ἀνθρώπου καὶ ταυτοχρόνως νοηματοδοτοῦν τὴν ἔννοια τοῦ Πολιτικοῦ καὶ διασφαλίζουν τὴν ἐνότητα ἐνὸς ἑτερόκλητου ἔθνικα, πολιτιστικὰ καὶ οἰκονομικὰ συνόλου, στὸ μεταίχμιο τῆς πολλαπλότητας καὶ τῆς διχοφορίας. Στὴ συγκεκριμένη ἱστορικὴ συγκυρία τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης καὶ ἰδιαιτέρα τῶν Βαλκανίων, ἡ ἔντονη παρουσία τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὸ ἐπίπεδο τῆς διοίκησης, τῶν οἰκονομικῶν συναλλαγῶν καὶ κυρίως τῆς παιδείας, καθὼς καὶ ἡ δεσπόζουσα θέση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἐπέτρεψαν στὸν πρωτομάρτυρα τῆς ἐλευθερίας νὰ κάνει λόγο γιὰ τὸν «ἑλληνικὸ λαὸ» ὡς τὸ σύνολο τῶν κατοίκων «χωρὶς ἐξαιρέσιν θρησκείας καὶ γλώσσης»¹ καὶ γιὰ τὴν «ἑλληνικὴ δημοκρατία» ὡς τὸ πολιτικὸ μὴρψωμα τοῦ «συμπεριλαμβάνει εἰς τὸν κόλπον» τοῦ «διάφορα γένη καὶ θρησκείας»². Στὴ θεώρηση τοῦ Ρήγα τὸν σημαίνουντα ρόλο στὸ σχεδιαζόμενο διαβαλκανικὸ κράτος τὸν διαδραματίζει ὁ συγκεκριμένος ἄνθρωπος-πολίτης, ὁ «γεννημένος καὶ κατοικῶν» στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπικράτεια³. Τὸ φυσικὸ δικαίωμα τοῦ μετέχειν σὲ μία κοινότητα δικαίικῶν καὶ πολιτικῶν σχέσεων δὲν ἀπονέμεται, ἀλλὰ ὑφίσταται ὡς συμφυῆς μὲ τὴ γέννηση καὶ τὴ διαμονὴ σὲ ἓναν ὀρισμένο τόπο καὶ μὲ τὴ συμπλήρωση τῆς ἡλικίας τῶν «εἰκοσιενὸς» χρόνων τὸ «Σύνταγμα» ἀναγνωρίζει ἀπλῶς τὴν πολιτικὴ ἔκφραση αὐτοῦ τοῦ δικαίωματος⁴. Ἡ ἔσχατη μονάδα τῆς νέας πολιτειολογικῆς συγκρότησης δὲν εἶναι ὁμάδες ἀτόμων ἐπὶ μέρους γεωγραφικῶν περιοχῶν ἢ ἐθνοτήτες, ἀλλὰ τὰ συγκεκριμένα ἄτομα, τὰ ὁποῖα ἀνεξαρτήτως φυλετικῶν, γλωσσικῶν, θρησκευτικῶν, ἐθνικῶν, ἀλλὰ καὶ οἰκονομικῶν γνωρισμάτων, θὰ μετέχουν ἰσοτίμως στὴ λήψη τῶν ἀποφάσεων, στὴ θέσπιση τῶν νόμων καὶ στὴν ἐκλογή τῶν ἐκπροσώπων⁵.

Ἡ συσσωμάτωση τῶν πολιτῶν ἀδιακρίτως φυλετικῶν, ἐθνικῶν, πολιτιστικῶν ἢ οἰκονομικῶν διαφοροποιήσεων ἀπαρτίζει τὴν πληθυντικὴ ἐνότητα τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ «τὸ θεμέλιον τῆς ἐθνικῆς παραστάσεως»⁶, δηλαδὴ τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσώπευσης. Συνιστᾷ ἐδραία πεποίθηση τοῦ Ρήγα ὅτι οἱ ἀναμφίλεκτες ἀντινομίες ἐνὸς διαβαλκανικοῦ κράτους εἶναι δυνατόν νὰ ὑπερβαθοῦν στὸ πεδίο τῆς πράξης, ἐὰν ἡ συμβίωση ἀντιμετωπισθεῖ μὲ κριτήριον τὴν πολιτικὴ ἰσότητα καὶ τὸ αὐτονόητο δικαίωμα ὅλων νὰ συμβάλλουν ὑπεύθυνα στὸ κοινωνικὸ γίγνεσθαι. Τὸ Ἔθνος ταυτίζεται μὲ τὸ «πλῆθος τοῦ λαοῦ»⁷, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀπορρέει «ἡ γενικὴ δύνα-

1. Ὁ.π., ἄρθρο 2.

2. Ὁ.π., ἄρθρο 1.

3. Ὁ.π., ἄρθρο 4.

4. Αὐτόθι.

5. Ὁ.π., ἄρθρα 8-10.

6. Ὁ.π., ἄρθρο 21.

7. Αὐτόθι.

μιας τῆς Δημοκρατίας»¹ και ἡ ἀπεριόριστη και ἀπαραγνώριστη λαϊκὴ κυριαρχία, ἀφοῦ «ὁ λαός... ἠμπορεῖ νὰ προστάξῃ δι' ὅλα χωρὶς κανένα ἐμπόδιον»² και κάθε μέλος τοῦ «αὐτοκράτορος λαοῦ»³ ἔχει δικαίωμα νὰ μετέχει ἰσότημα στὴ θέσπιση τῶν νόμων και στὴν ἐπιλογή τῶν ἐκπροσώπων του⁴.

Ἀπὸ τὴν προσεκτικὴ μελέτη τῶν κειμένων και κυρίως ἀπὸ τὶς καίριας σημασίας προσθήκες τοῦ Ρήγα στὸ Γαλλικὸ Σύνταγμα⁵, προκύπτει ὅτι τὸ θεωρητικὸ πλαίσιο τοῦ νέου κράτους δὲν φιλοδοξοῦσε νὰ ἀντικαταστήσει ἀπλῶς τὴν ὑφιστάμενη μορφή τῆς Ὀθωμανικῆς ἐξουσίας με μία ἀνάλογη δομὴ κεντρικῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία θὰ εἶχε τὸ εὔσχημο τῆς «συγκατάθεσης» τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ ἀποτελοῦσε μία διαφορετικὴ πρόταση γιὰ τὴν πολιτικὴ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία θὰ διασφάλιζε τὴν πραγμάτωση τῆς πολιτικῆς φύσης τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Ρήγας ὑπογράφοντας ὡς αὐτονόητα τὰ «Φυσικὰ Δίκαια» τῆς ἰσότητος, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀσφάλειας και τῆς ἰδιοκτησίας⁶ τὰ ἐνοφθαλμίζει σὲ μία θεωρία πολιτικῆς συμπεριφορᾶς στὴν ὁποία τὸ ἀλληλέγγυον συνιστᾷ τὴ θεμελιώδη παράμετρο τῆς πολιτικῆς συνείδησης. Με τὴν ὀρολογία τοῦ Ρήγα, «ὁ Βούλγαρος πρέπει νὰ κινῆται, ὅταν πάσχει ὁ Ἕλληνας, και τοῦτος πάλιν δι' ἐκεῖνον και ἀμφοτέρω διὰ τὸν Ἄλβανόν και τὸν Βλάχον»⁷. Ἡ εὐδιάκριτη ἀντίληψη γιὰ τὴ σύνολη κοινωνία ὡς ὀργανισμό, ὁ ὁποῖος, ὄντας ἐνιαῖος και ἀδιαίρετος, ὑφίσταται καθ' ὀλοκληρίαν τὶς συνέπειες τῆς δυσλειτουργίας τοῦ μέρους, ἀφοῦ «ὅταν ἓνας μόνος κάτοικος τοῦ βασιλείου τούτου ἀδικηθῇ, ἀδικεῖται ὅλον τὸ βα-

1. Ὁ.π., ἄρθρο 107.

2. Ρήγας, *Τὰ Δίκαια τοῦ Ἀνθρώπου*, ἄρθρο 25.

3. Ὁ.π., ἄρθρο 26.

4. Ὁ.π., ἄρθρο 29: «Κάθε πολίτης ἔχει ἴσον δικαίωμα με τοὺς ἄλλους εἰς τὸ νὰ συντρέξῃ νὰ κατασταθῇ ἓνας νόμος, ἢ νὰ ὀνοματίσῃ τοὺς ἀξιωματικούς, βουλευτὰς και ἐπιτρόπους τοῦ ἔθνους».

5. Τοῦτες οἱ προσθήκες, ποὺ φανερώνουν τὴν ἰδιοτυπία τῆς ριζοσπαστικότητος τῆς σκέψης τοῦ Ρήγα, ἐξαιρούνται ἀπὸ ὄλους τοὺς μελέτες. Βλ. ἐνδεικτ. Ἀπόστολος Β. Δασκαλάκης, *Τὸ πολίτευμα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*, δ.π., σσ. 112 κέ.

6. Ρήγας, *Τὰ Δίκαια τοῦ Ἀνθρώπου*, ἄρθρο 2: «Αὐτὰ τὰ Φυσικὰ Δίκαια εἶναι: πρῶτον, τὸ νὰ εἴμεθα ὅλοι ἴσοι και ὄχι ὁ ἓνας ἀνώτερος ἀπὸ τὸν ἄλλον· δεύτερον, νὰ εἴμεθα ἐλεύθεροι και ὄχι ὁ ἓνας σκλάβος τοῦ ἄλλου· τρίτον, νὰ εἴμεθα σίγουροι εἰς τὴν ζωὴν μας, και κανένας νὰ μὴν ἠμπορῇ νὰ μᾶς τὴν πάρη ἀδίκως και κατὰ τὴν φαντασίαν· και τέταρτον, τὰ κτήματα ὁποῦ ἔχομεν κανένας νὰ μὴν ἠμπορῇ νὰ μᾶς ἐγγίξῃ, ἀλλ' εἶναι ἰδικὰ μας και τῶν κληρονόμων μας». Ὁ Ρήγας, σημειώνει ὁ Ἀριστόβουλος Μάνεσης, «Τὸ Πολίτευμα τοῦ Ρήγα. Ἐνα ἀνέφικτο διαβαλκανικὸ κράτος», *Ἀντί*, τεῦχος 652 (16 Ἰανουαρίου 1998), σ. 24, ἀποφεύγει νὰ μιλήσῃ γιὰ προστασία τῆς ἰδιοκτησίας ἐν γένει ποὺ θὰ περιελάμβανε και τὶς μεγάλες γαιοκτησίες».

7. Ρήγας, *Τὰ Δίκαια τοῦ Ἀνθρώπου*, δ.π., ἄρθρο 34.

σίλειον»¹, υπαγορεύει μία πρόταση πολιτικής ήθικης που υπερακοντίζει τη «φιλελεύθερη» άποψη για τη μονοσήμαντη σχέση πολιτών και Νόμων. Στη σκέψη του Ρήγα ή συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων - της ζωής, της ασφάλειας, της ελεύθερης έκφρασης και διακίνησης των ιδεών, του συνέρχεσθαι, της ανεξίθρησκείας²- δεν απαλλάσσει το κοινωνικό σύνολο από την ευθύνη για την αποτροπή οποιασδήποτε ενέργειας θέτει εν άμφιβόλω τις ελευθερίες ενός οποιουδήποτε πολίτη και από τη μέριμνα για την εφαρμογή του νόμου. Οιαδήποτε παραβίαση δικαιώματος δεν αφορά μόνον τον άδικηθέντα, αλλά το σώμα των πολιτών, δεν προσβάλλει το μέρος, αλλά και το "Όλον: «'Η κοινή επιβαβαίωσις», τονίζει ο Ρήγας, «και σιγουρότης του κάθε πολίτου συνίσταται εις την ενέργειαν όλων των πολιτών. "Ηγουν, να στοχαζώμεθα πώς, όταν πάθη ένας τίποτες κακόν, έγγίζονται όλοι, και δια τουτο πρέπει να βεβαιώσωμεν εις τον καθένα την μεταχείρισιν και την προφύλαξιν των δικαίων του. Αυτή ή σιγουρότης θεμελιώνεται επάνω εις την αυτεξουσιότητα του έθνους· ήγουν, όλον το έθνος άδικηται, όταν άδικηται ένας μόνος πολίτης»³.

Στην αυθοθεσμιζόμενη κοινωνία που ίχνογραφείται στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* οι μορφές πολιτικής έκφρασης άμεσης, δηλαδή άδιαμεσολάβητης, δημοκρατίας προϋποθέτουν τόσο την αναμφίλεκτη κυριαρχία του Νόμου, όσο και ένα ύψηλο επίπεδο πολιτικής συνείδησης, βασικό στοιχείο της οποίας συνιστά το κοινωνικό ενδιαφέρον. Στο πεδίο των διατομικών σχέσεων ή μέριμνα για τη μοίρα του άλλου σηματοδοτεί την υπέρβαση της ατομικότητας και προσδίδει το γνώρισμα του Πολιτικού στην έτερόκλητη και έγγενως ασύμπτωτη, από την άποψη των ατομικών διαφορών, των πεποιθήσεων και των έπιλογών, συμβίωση. 'Η πολιτική κοινωνία άντλεί το νόημά της από το *άλληλέγγυον* των μελών της και την κοινή πρόθεση της έλλογης ρύθμισης των προβλημάτων πύ άνακύπτουν στο δημόσιο βίο. Τούτη ή ρητή αναφορά στο συλλογικό *οφείλει* έναντι του *άτομικού ενεργείν* έχει το θεωρητικό της προηγούμενο στην κλασική δημοκρατική επιχειρηματολογία, αφού, όπως μάς παραδίδει ο 'Αριστοτέλης⁴, ο Σόλων παρέ-

1. Αυτόθι· πβ. δ.π., άρθρο 8: «όταν βλάβη τινάς ένα μόνον άνθρωπον, ή πάρη άδικως τίποτες άπ' αυτόν, όλος ο λαός πρέπει να σηκωθή κατ' επάνω εκείνου του δυνάστου και να τον αποδιώξη».

2. Ρήγας, *Άρχή της Νομοθετημένης πράξεως*, άρθρο 122.

3. Ρήγας, *Τα Δίκαια του 'Ανθρώπου*, άρθρο 23.

4. 'Αριστοτέλης, *'Αθηναίων Πολιτεία*, IX, 1: «Δοκεϊ δέ της Σόλωνος πολιτείας τρία ταυτ' είναι τά δημοτικώτατα· πρώτον μόν και μέγιστον το μη δανείζειν επί τοις σώμασιν, έπειτα το εξείναι τώ βουλομένω τιμωρεϊν υπέρ των άδικουμένων, τρίτον δέ, <φ>

σχε σὲ ὅποιονδήποτε τὸ δικαίωμα νὰ προσφύγει στὸ δικαστήριο πρὸς ὑπεράσπιση οἰουδήποτε ἀδικουμένου, ἔτσι ὥστε νὰ ἀναπτύξουν οἱ πολῖτες τὸ συναίσθημα τῆς κοινῆς εὐθύνης, ἢ, μὲ τὴ διατύπωση τοῦ Πλουτάρχου, «ὡσπερ ἑνὸς μέρη σώματος συναισθάνεσθαι καὶ συναλγεῖν ἀλλήλοις»¹. Ἡ Σολῶνεια δημοκρατία λειτουργεῖ ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν πρότυπο πολιτικῆς ἔμπνευσης καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι, παράλληλα μὲ τὴν καθιέρωση τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων τῆς ἐργασίας καὶ τῆς προνοίας², προβλέπεται καὶ ἡ παραγραφή τῶν χρεῶν «τῶν πόλεων, πολιτειῶν, χωρῶν, καὶ τῶν κατὰ μέρος πολιτῶν, ὅπου ἐχρεωστοῦντο παρθέντα πρὸ πέντε χρόνων καὶ εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα ἐπληρώνετο διάφορον (sc. τόκος) εἰς τοὺς δανειστάς»³. Ὁ Ρήγας ἔχει ἐπίγνωση ὅτι ἡ ἐπαύξηση τῆς κοινωνικῆς ἀνισότητος λόγω τοῦ δανεισμοῦ καθιστᾶ κενὴ περιεχομένου ὅποιαδήποτε διακήρυξη γιὰ ἰσότιμη παρουσία τῶν πολιτῶν στὴ νέα δημοκρατικὴ πολιτεία καὶ πρὶν ἀπὸ ὅποιαδήποτε συνταγματικὴ ρύθμιση προτείνει μίαν ὀρισμένης μορφῆς σεισάχθεια⁴, ἡ ὁποία θὰ ἄμβλυε τὴν κοινωνικὴ ἀδικία ποὺ ὁ τοκισμὸς καὶ ὁ ἀνατοκισμὸς ἐπιφέρουν.

Ὁ Ρήγας προσβλέπει σὲ μίαν κοινωνία τῆς ὁποίας ἡ εὐταξία καὶ ἡ εὐρυθμία ἐδράζεται στὸ Νόμο, ὁ ὁποῖος «ἔχει χρέος νὰ διαφεντεύῃ τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν ὅλου τοῦ ἔθνους καὶ ἐκείνην τοῦ κάθε ἀνθρώπου, κατοικοῦ εἰς ταύτην τὴν αὐτοκρατορίαν, ἐναντίον τῆς καταθλίψεως καὶ τῆς δυναστείας τῶν διοικητῶν»⁵. Δὲν πρόκειται γιὰ ἐπίκληση μίας ἀφηρημένης νομιμότητος ποὺ «ἐγγυᾶται» τὴν προστασία τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν, ἀλλὰ γιὰ τὴν οὐσιαστικὴν πολιτικὴ θεώρηση τοῦ προβλήματος τῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία ἀπονέμεται καὶ ἀναγνωρίζεται μόνο στὸ Νόμο, δηλαδή στὸ σύνολο

μάλιστά φασιν ἰσχυκέναι τὸ πλῆθος, ἢ εἰς τὸ δικαστήριον ἔφεσις· κύριος γὰρ ὢν ὁ δῆμος τῆς ψήφου κύριος γίνεταί τῆς πολιτείας». [Ἡ ὑπογράμμισις δική μου].

1. Πλουτάρχος, *Σόλων*, XVIII, 5: «Ἔτι μέντοι μᾶλλον ολίμενος δεῖν ἐπαρκεῖν τῇ τῶν πολλῶν ἀσθενείᾳ, παντὶ λαβεῖν δίκην ὑπὲρ τοῦ κακῶς πεπονθότος ἔδωκε· καὶ γὰρ πηγέντος ἐτέρου καὶ βιασθέντος ἢ βλαβέντος ἐξῆν τῶν δυναμένων καὶ βουλομένων γράφεσθαι τὸν ἀδικοῦντα καὶ διώκειν, ὀρθῶς ἐθίζοντος τοῦ νομοθέτου τοὺς πολίτας ὡσπερ ἑνὸς μέρη σώματος συναισθάνεσθαι καὶ συναλγεῖν ἀλλήλοις».

2. Ρήγας, *Τὰ Δίκαια τοῦ Ἀνθρώπου*, ἄρθρο 21: «Αἱ δημόσιοι συνδρομαὶ καὶ ἀνταμοιβαὶ εἶναι ἓνα ἱερὸν χρέος τῆς πατρίδος. Τὸ κοινὸν χρεωστεῖ μίαν βοήθειαν εἰς τοὺς δυστυχεῖς ἐγκατοίκους, τόσον εἰς τὸ νὰ τοὺς προμηθεύσῃ νὰ ἔχουν τί νὰ ἐργάζονται, ὅσον καὶ νὰ δώσῃ τρόπον ζωῆς εἰς ἐκείνους, ὅπου δὲν ἠμποροῦν πλέον νὰ δουλεύσουν».

3. *Ὁ.π.*, ἄρθρο 35.

4. Κατὰ τὸ ἀνάλογο προηγούμενο τοῦ Σόλωνος. Βλ. Ἀριστοτέλης, *Ἀθηναίων Πολιτεία*, X, 1: «Ἐν μὲν οὖν τοῖς νόμοις ταῦτα δοκεῖ θεῖναι δημοτικά, πρὸ δὲ τῆς νομοθεσίας ποιῆσαι τὴν τῶν χρεῶν ἀποκοπὴν...».

5. Ρήγας, *Τὰ Δίκαια τοῦ Ἀνθρώπου*, ἄρθρο 9.

τῶν καθολικῆς ἰσχύος γραπτῶν διατάξεων, στίς ὁποῖες ἀποκρυσταλλώνεται ἡ βούληση ὅλων τῶν πολιτῶν. Ἐντεῦθεν τῆς ἀναρχῆς βιοτῆς καί ἐκεῖθεν τῆς αὐθαιρεσίας πού ἐγκυμονεῖ ἡ ἀνέλεγκτη ἄσκηση τῆς ἐξουσίας τοῦ ἐνός ἢ τῶν ὀλίγων, ὁ Ρήγας ἀναγορεύει, ἐνστερνιζόμενος τὴν κλασικὴ ἀντίληψη, τὸ Νόμο σὲ κυρίαρχο σημεῖο πολιτικῆς ἀναφορᾶς, τονίζοντας ὅτι ἐπιβάλλεται «οἱ Νόμοι νᾶν ὁ πρῶτος καὶ μόνος ὁδηγός»¹, διότι συνιστοῦν τὸ μοναδικὸ κριτήριον στὴ θέσπιση τοῦ ὁποίου συμμετέχουν κυριολεκτικὰ καὶ ὄχι στὸ πεδίο τῆς ἀφαίρεσης, ὅλοι, διενεργώντας ἓνα «οἰονεὶ νομοθετικὸ δημοψήφισμα»². «Εἶναι Νόμος» μία ἀπόφαση τοῦ λαοῦ, διευκρινίζει ὁ Ρήγας, «ἐπειδὴ μοναχοὶ μας τὸν δεχόμεθα καὶ τὸν θέλομεν»³ καὶ τούτῃ ἡ κοινὴ συμφωνία ἢ συνθήκη γιὰ τὸ δέον ἔχει ἱστορικὸ χαρακτῆρα· μεταλλάσσεται ἀνάλογα μὲ τὴ βούληση τῶν πολιτῶν καὶ τὴ συγκεκριμένη ἐννόηση τοῦ δέοντος, ἀφοῦ εἶναι εὐνόητο ὅτι «μιᾶς γενεᾶς πρόσωπα δὲν ἢ-μποροῦν νὰ καθυποτάξουν εἰς τοὺς νόμους τῶν τὰ πρόσωπα, ὅπου θέλουν γεννηθῆ κατόπιν τους»⁴.

Ἡ ἔμφαση πού ἀποδίδεται στὴν κυριαρχία τοῦ Νόμου, σὲ συνδυασμὸ μὲ τοὺς προβλεπόμενους θεσμοὺς ἄμεσης δημοκρατίας, ἀναδεικνύει τὸν πολίτη σὲ αὐτενεργὸ ὑποκείμενο τοῦ πολιτικοῦ γίνεσθαι, ἀφοῦ ὅλες οἱ ρυθμίσεις ἀνάγονται στὴ συλλογικὴ βούληση πού καταγράφεται στίς λαϊκὲς συναθροίσεις, στίς ὁποῖες «κάθε μέλος... τοῦ αὐτοκράτορος λαοῦ, συναγόμενον, ἔχει δίκαιον νὰ εἰπῇ τὸ θέλημά του μὲ μίαν σωστὴν ἐλευθερίαν»⁵. Στὸ πολιτειακὸ σύστημα πού σχεδιάζει ὁ Ρήγας ἡ βούληση τοῦ λαοῦ δὲν συνιστᾷ μόνον ἓνα προσφυῆς καὶ ἱστορικὰ καινοτόμο ἐπινόημα γιὰ τὴ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν, οὔτε ἀπλῆ ἐπίφαση αὐτοδικαίωσης τῆς αὐτονομημένης ἀπὸ τὸ συλλογικὸ σῶμα ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ κατανοεῖται ὡς ἐμπραγματωμένη σὲ συγκεκριμένους πολιτειακοὺς θεσμοὺς φιλοσοφικὴ θεώρηση γιὰ τὴν ἀμετάθετη εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου νὰ διαμορφώνει ὡς πολίτης τὸ συλλογικὸ πράττειν. Ἡ ἐνιαύσια θητεία τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ πού θὰ ἀποτελοῦσαν τὸ «Νομοδοτικὸ σῶμα», τὸ ὁποῖο θὰ νομοθετοῦσε καὶ κατ' οὐσίαν θὰ ἀσκοῦσε τὴ διοίκηση⁶, καθὼς ἐπίσης ὁ περιορισμένος ἀριθμὸς τῶν μελῶν τοῦ «Ἐκτελεστικοῦ διοικητηρίου» καὶ οἱ τυπικὲς, ἢ

1. Ρήγας, *Θούριος*, στ. 25.

2. Ἀριστόβουλος Μάνεσης, «Τὸ πολίτευμα τοῦ Ρήγα», ὁ.π., σ. 23.

3. Ρήγας, *Τὰ Δίκαια τοῦ Ἀνθρώπου*, ἄρθρο 4.

4. Ὁ.π., ἄρθρο 28.

5. Ὁ.π., ἄρθρο 26.

6. Ρήγας, *Ἀρχὴ τῆς Νομοθετημένης πράξεως*, ἄρθρα 39-55.

μᾶλλον διεκπεραιωτικὲς ἀρμοδιότητές του¹, ἐλαχιστοποιοῦν τὸ ἐνδεχόμε-
νο τῶν ἀυθαιρεσιῶν, ὕσων θὰ ἐπιφορτίζονταν μὲ τὴν ἄσκηση τῆς δημό-
σιας ἐξουσίας. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ὀφείλουμε νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψην μας εἶναι
τὸ γεγονός ὅτι τελικὸς κριτὴς τῆς ὀρθότητος, εἴτε τῶν ἀποφάσεων πού πε-
ριβάλλονται τὴν ἰσχὺ τῶν νόμων, εἴτε τῶν διαφόρων ἐπιλογῶν τῆς διοί-
κησης, παραμένει ὁ λαός, στὸν ὁποῖο ἀναγνωρίζεται τὸ δικαίωμα τῆς ἀντί-
στασης² καὶ τῆς ἐπανάστασης, ἡ ὁποία εἶναι «τὸ πλεόν ἱερὸν ἀπὸ ὅλα τὰ
δίκαια του καὶ τὸ πλεόν ἱερὸν ἀπὸ ὅλα τὰ χρέη του... ὅταν ἡ Διοίκησις βιά-
ζῃ, ἀθετῇ, καταφρονῇ τὰ δίκαια τοῦ λαοῦ καὶ δὲν εἰσακούῃ τὰ παράπο-
νά του»³. Ἀπερίφραστα ὁ Ρήγας διακηρύσσει ὅτι ἡ φαλκίδευση τῆς ἐλευ-
θερίας καὶ ὁποιαδήποτε ἀμφισβήτηση τῶν δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν ἀ-
ποκαλύπτει ἐπιβιώσεις τῆς τυραννικῆς νοστοπίας «τοῦ ἐξοστρακισθέντος
Δεσποτισμοῦ»⁴ καὶ ἀναθέτει τὴν προάσπιση τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύ-
ματος «ὑπὸ τὴν ἄγρυπνον φύλαξιν ὄλων τῶν ἐναρέτων φιλελεύθερων ἀν-
δρῶν, ὁποῦ... ὤμοσαν αἰώνιον πόλεμον κατὰ τῶν Τυράννων»⁵.

Ἡ συνταγματικὴ κατοχύρωση τῶν δικαιωμάτων καὶ ἡ θεσμοθέτηση
τῶν ἀσφαλιστικῶν δικλείδων γιὰ τὴ δημοκρατικὴ λειτουργία τοῦ πολι-
τεύματος καὶ τὴν προστασία του διαμορφώνουν τὸ ἀπαραίτητο πλαίσιο γιὰ
τὴ διευθέτηση τῶν κοινωνικῶν ἀντινομιῶν, ὁ Ρήγας ὅμως ἔχει συναίσθη-
ση ὅτι ἡ συλλογικὴ ὑπαρξὴ σὲ πολιτειακὸ ἐπίπεδο, ἐνῶ προϋποθέτει τίς
συνταγματικὲς ἐγγυήσεις, θεμελιώνεται κατ' οὐσίαν χάρις στὴν κοινωνι-
κὴ ἀλληλεγγύη. Ἡ πολιτικὴ ἀρετὴ τῆς ἀνεκτικότητος, τοῦ σεβασμοῦ
τῆς ἑτερότητας καὶ τῆς διαφορᾶς, ἐπιβάλλεται νὰ ἀποτελεῖ, κατὰ συ-
νέπεια, τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τῶν πολιτῶν τοῦ νέου κρά-
τους καὶ ὁ Ρήγας, ἐμφορούμενος ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Διαφωτισμοῦ, θεσμο-
θετεῖ ὄχι ἀπλῶς τὸ δικαίωμα, ἀλλὰ τὸ χρέος, τὸ ὀφείλει, ὄλων τῶν πα-
λιτῶν «χωρὶς ἐξαίρεσιν... νὰ ἡξεύρου γράμματα», ὑπογραμμίζοντας ὅτι
«ἡ Πατρίς ἔχει νὰ καταστήσῃ σχολεῖα εἰς ὅλα τὰ χωρία διὰ τὰ ἀρσενικά
καὶ θηλυκὰ παιδιά»⁶. Ἡ διεύρυνση τοῦ πνευματικοῦ ὀρίζοντα τῶν πολι-

1. Ὁ.π., ἀρθρα 62-74. «Τὸ Ἐκτελεστικὸν Διοικητήριον συντίθεται ἀπὸ πέντε ἀν-
δρας» (ἀρθρο 62).

2. Ρήγας, *Τὰ Δίκαια τοῦ Ἄνθρωπου*, ἀρθρο 11: «Ὁ ἄνθρωπος λοιπόν, τὸν ὁποῖον
θέλουν νὰ δυναστεύσουν μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον», (sc. «χωρὶς προσταγὴν τοῦ Νόμου»),
«ἔχει δίκαιον καὶ ἄδειαν νὰ ἀντισταθῇ ἐξ ὅλης του τῆς δυνάμεως, νὰ τὸ ἀποβάλλῃ μὲ βίαν
καὶ νὰ μὴν ὑποταχθῇ».

3. Ὁ.π., ἀρθρο 35.

4. Ὁ.π., ἀρθρο 7.

5. Ρήγας, *Ἀρχὴ τῆς Νομοθετημένης πράξεως*, ἀρθρο 123.

6. Ρήγας, *Τὰ Δίκαια τοῦ Ἄνθρωπου*, ἀρθρο 22.

τῶν καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς πολιτικῆς συνείδησης συνεπάγονται εὐεργές ἐπιδράσεις στὸ κοινωνικὸ σύνολο καὶ συμβάλλουν στὴν «προκοπή, μὲ τὴν ὁποῖαν λάμπουν τὰ ἐλεύθερα ἔθνη»¹.

Τούτη ἡ πρωτοποριακὴ θέση τοῦ Ρήγα γιὰ τὴν καθολικὴ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευση², πού ἀποτέλεσε ἕνα αἶτημα τοῦ Διαφωτισμοῦ³, ἐντάσσεται στὸ πλέγμα τῶν ἐπισημάνσεων, οἱ ὁποῖες διεύρυναν τὸ προωθημένο περιεχόμενο τῶν ἀρθρῶν τῶν γαλλικῶν προτύπων πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς ριζοσπαστικῆς, δηλαδὴ οὐσιαστικῆς, δημοκρατίας. Ἡ προδρομικότητα καὶ ἡ ἐπαναστατικὴ τῆς θεωρητικῆς σκέψης τοῦ Ρήγα ἀναδεικνύονται εὐκρινῶς, ὅταν συγκρίνουμε τὶς διατάξεις τῶν συνταγματικῶν του κειμένων μὲ τὶς ἀντίστοιχες τῶν *Ἑλληνικῶν Συνταγμάτων* τῶν Ἰονίων Νήσων, πρὶν τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση (1800, 1803, 1817), στὶς ὁποῖες οὔτε συνολικὰ ὁ λαὸς ἀναγνωρίζεται ὡς πηγὴ ἐξουσίας, οὔτε προβλέπεται πλήρης κατοχύρωση τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν⁴. Πλησιέστερες πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Ρήγα εἶναι ὀρισμένες ἀπὸ τὶς Σημειώσεις τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ στὸ προσωρινὸ πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος⁵, μία συγκριτικὴ ἐξέταση ὅμως τῶν ἀντίστοιχων ἀρθρῶν ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς παρούσας πραγμάτευσης. Ἀξίζει ὅμως νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ δημοκρατικὴ ἐπιχειρηματολογία πού ἀναπτύχθηκε στὴ νεότερη Ἑλλάδα θεώρησε ὅτι ὁ πολιτικὸς στοχασμὸς τοῦ Ρήγα συνιστᾷ ἕνα ἀναμφίλεκτο τεκμήριο ὅτι «καὶ βαθύτεραι ρίζαι τῆς δημοκρατικῆς ιδεολογίας, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατέρχονται εἰς τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος»⁶ καὶ ἀναγνώρισε στὸ

1. *Αὐτόθι*.

2. Ἡ συνταγματικὴ κατοχύρωσή της ἐπιτυγχάνεται στὴν Ἑλλάδα μόλις στὶς ἀρχές (1911) τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος (ἄρθρο 16 τοῦ ἀναθεωρηθέντος *Συντάγματος*)· πβ. Ἀπόστολος Β. Δασκαλάκης, *Τὸ Πολίτευμα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ*, ὅ.π., σ. 118· Ἡ μεταρρύθμιση πού δὲν ἐγινε. (*Τεκμήρια Ἱστορίας*). Ἐπιμ. Ἀλέξης Δημαράς. Τόμος Δεύτερος, (1895-1967), Ἀθήνα, 1986 (=1974), σ. 307.

3. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὴν κριτικὴ πού ἀσκεῖ ὁ Μιχαὴλ Χρησταρῆς, [J. - Z. Paradis de Raymond], *Στοιχειῶδες Σύνγραμμα περὶ Ἠθικῆς καὶ Εὐδαιμονίας*, μετάφρ. Μ. Χρησταρῆ, Τόμος Α', Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, 1816, σ. 171], στὴ «σφαλερὰ καὶ ὀλεθρία δόξα, ὅτι τὰ θήλα δὲν πρέπει νὰ μαθάνουν γράμματα».

4. Γιὰ λεπτομερὴ ἀνάλυση τῶν σχετικῶν διατάξεων τῶν τριῶν *Συνταγμάτων* βλ. Α.Δ. Σίδερης, «Ἑλληνικὰ Συντάγματα πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», στὸν Τόμο: *Σύμμεικτα Ἀλεξάνδρου Σβόλου*, Ἀθήναι, 1960, σσ. 373-398.

5. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Σημειώσεις εἰς τὸ προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1822 ἔτους*. Ἐκδίδονται ἀρωγῇ τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἑκατονταετηρίδος Ἀδ. Κοραῆ ὑπὸ Θεμιστοκλῆ Π. Βολίδου. Ἐν Ἀθήναις, 1933.

6. Τὴ θέση τούτη τὴ διατυπώνει ὁ Παναγιώτης Ἀραβαντινὸς σὲ ἄρθρο του στὸ πρῶτο τεῦχος τῆς ἐφημερίδας «Δημοκρατία», τὴν 21ῃ Ὀκτωβρίου 1923.

«Σύνταγμά» του τὸ προανάκρουσμα τῶν θέσεών της, ἀφοῦ σὲ αὐτὸ «διε-
τυπώθησαν κατὰ πρῶτον αἱ βάσεις δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, κατὰ τὰς
ἀρχὰς τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Γάλλων»¹.

1. Γεώργιος Ν. Φιλάρετος, «Πρόλογος», *Τὸ Πολίτευμα τοῦ Ρήγα*, (ἐκδ. Θεμιστο-
κλῆ Π. Βολίδου), δ.π., σ. 20.

